

שיעור יד

המסכך ברשות הרבים

(סוכה לא ע"א)

- א. בניית סוכה ברשות הרבים
- ב. כשרות סוכה ברשות הרבים וברכה עליה
- ג. סוכות ברהובות ירושלים לעולי הרגלים
- ד. תקנה מימות עזרא ונחמיה המאפשרת לבנות סוכה בארץ ישראל ברשות הרבים

א. בניית סוכה ברשות הרבים

בגמ' (לא ע"א) נאמר:

תנו רבנן: סוכה גזולה, והמסכך ברשות הרבים. רבי אליעזר פוסל, וחכמים מכשירין.

אמר רב נחמן: מחלוקת בשתוקף את חבירו והוציאו מסוכתו. ורבי אליעזר לטעמיה, דאמר: אין אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו של חבירו. אי קרקע נגזלת – סוכה גזולה היא, ואי נמי קרקע אינה נגזלת – סוכה שאולה היא. ורבנן לטעמייהו, דאמרי: אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו של חבירו. וקרקע אינה נגזלת, וסוכה שאולה היא.

נתמקד במחלוקת חכמים ור' אליעזר בנוגע למסכך ברשות הרבים. רש"י (ד"ה והמסכך, וד"ה ורבנן) הסביר שלפי ר' אליעזר הסוכה פסולה כי מיקומה ברשות הרבים הוא גזל הרבים. לפי חכמים קרקע אינה נגזלת וזו סוכה שאולה ומותר לשבת בסוכה שאולה.¹

1 בגמ' (ז ע"א) נאמר: "שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח. אמר רבא: וכן לשבת. מגו דהויא דופן לענין סוכה – הויא דופן לענין שבת". רש"י (ד"ה וכן לשבת) הסביר: "אף על פי שצריך לשבת שלש מחיצות ליעשות רשות היחיד, שבת של סוכות מותר לסמוך על מחיצות הסוכה. אם עשה ברשות הרבים סמוך לפתחו סוכה שאין בה אלא שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח – מכניס ומוציא הימנה לביתו, ואף על גב דבשאר שבתות לא מישתרי". רש"י הסביר את הגמרא על פי דברי חכמים שקבעו שמותר לבנות סוכה ברשות הרבים.

האפשרות לבנות סוכה ברשות הרבים כדעת חכמים, מופיעה גם בתוספתא (בבא קמא ו, כח):

גמל שטעון פשתן ועובר ברשות הרבים ונכנס בפשתנו לתוך החנות ודלקה בנירו של חנוני והדליק את הבירה [מן האגף ולפנים בעל גמל חייב], מן האגוף ולחוץ חנוני חייב.

ר' יהודה אומר: אם היתה לפניו איצטבה והדליק פטור. וחכמים אומרים: אף על פי שהיתה לפניו איצטווה והדליק חייב.

וכן היה ר' יהודה אומר: בנר חנוכה פטור מפני שהניח ברשות. וחכמים אומרים: בין זה ובין זה חייב. כגון אילו מסככין על פתחי חניותיהן ברשות הרבים בחג, אף על פי שיש להן רשות ובא אחר והוזק בהן, הרי זה חייב.

הסיפא של התוספתא, הובאה בירושלמי (בבא קמא ו, ח):

תני רבי יודן: בנר חנוכה פטור מפני שהוא רשות, וחכמים אומרים: בין כך ובין כך חייב. כגון אילו שהן עושין סוכות בפיתחי חניותיהם בחג מפני שהוא רשות ובא אחר והוזק בהן, חייב.

מותר לבנות סוכה בפתח חנות שצמודה לרשות הרבים, אך אם מישהו מבני רשות הרבים יינזק מהסוכה, מוסכם על חכמים ור' יהודה שבעל הסוכה יהיה חייב לשלם. זאת בשונה ממי שיינזק מנר חנוכה המונח בפתח הבית. לדעת ר' יהודה במקרה כזה יהיה פטור. הרשב"א (בבא קמא סב ע"ב) הסביר שלפי ר' יהודה ההבדל בדין בין נר חנוכה לבין סוכה הוא שתקנת נר חנוכה היא להניח את הנר בפתח הפונה לרשות הרבים דווקא (שבת כא ע"ב) על מנת לפרסם הנס, אך אין חובה לבנות סוכה דווקא ברשות הרבים ואין זה חלק מהותי ממנה. אמנם יש רשות לעשות כן, אך אם ייגרם נזק מהסוכה הבעלים יהיו חייבים.²

בירושלמי (ג, א) מסופר:

2 במראה הפנים (ירושלמי בבא קמא ו, ח) תמה על הסברו של הרשב"א, שהרי מה שנאמר בתוספתא בנוגע לסוכה הוא רק ע"פ חכמים, כמו כן ייתכן שר' יהודה חלק גם בנוגע לסוכה, שהרי "אם בחנוכה פרסומי ניסא הוא בסוכה רשות דמצוה דאורייתא הוי". מחלוקת דומה בין חכמים לר' יהודה מופיעה בתוספתא (בבא מציעא יא, ח): "מוציא אדם זיבלו וצוברו על פתח ביתו ברשות הרבים להוציאו לזבלים, ואם לשהותו הרי זה אסור, ואם בא אחר והוזק בו הרי זה חייב. ר' יהודה אומר: בשעת הוצאת זבלים מוציא אדם זבלו וצוברו על פתח ביתו ברשות הרבים כדי שישוף ברגלי אדם וברגלי בהמה שלשים יום, שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ". ראה: בבא קמא ל ע"א, ובירושלמי בבא קמא ג, ב.

גמליאל זוגא עבד ליה מטלא גו שוקא. עבר רבי שמעון בן לקיש, אמר ליה:
מאן שרא לך?

דברי ר' שמעון בן לקיש סותרים לכאורה את דברי חכמים בסוגייתנו מהם משמע שמותר לכתחילה לבנות סוכה ברשות הרבים. החתם סופר (לא ע"א) הסביר שגמליאל זוגא בנה סוכתו "באמצע רשות הרבים [בגו שוקא]", במקום מעבר הרבים שאפילו ישראלים מקפידים, ועל כן אמר לו ר' שמעון בן לקיש: 'מי התיר לך'. זוהי שאלה רטורית, וכוונתו לומר שבאופן כזה חכמים לא התירו.³ ממכלול המקורות עולה שחכמים התירו לבנות סוכה סמוך לפתח הבית או החנות, אך לא במרכז רשות הרבים או במקום אחר שמפריע מאוד לבני רשות הרבים. גם במקום שמותר לבנות סוכה, בעל הסוכה יהיה חייב לפצות את כל מי שייזוק מהסוכה. לשיטת ר' אליעזר, אסור כלל לבנות סוכה ברשות הרבים מפני שזה גזל הרבים,⁴ ולפי חכמים מותר. החתם סופר ציין שמותר לבנות ברשות הרבים ובלבד שיציב את הסוכה במקום שאין מקפידים עליו, ובוודאי לא במקום שהוא מזיק לרבים.

ב. כשרות סוכה ברשות הרבים וברכה עליה

הרמב"ם (הל' סוכה ה, כה) פסק: "העושה סוכתו ברשות הרבים הרי זו כשרה". רבנו מנוח (שם) כתב: "העושה סוכתו ברשות הרבים הרי זו כשרה, פירוש ולא אמרינן דליהוי גזול את הרבים". רבנו מנוח לא הסביר מדוע אין זה גזל הרבים. הרב מנחם

3 כך הסביר גם הרב יחזקאל אברמסקי (חזון יחזקאל, תוספתא שם). הרב יעקב עטלינגר (ביכורי יעקב, תוספת הביכורים, סי' תרלז סעיף ג ס"ק ו ד"ה לא ידעתי) כתב שלסתום המבואות אסור, אך אם מקצר רוחב הדרך אין זה קרוי מזיק לרבים. הפני משה (ירושלמי שם) פירש שכוונת ר' שמעון בן לקיש הייתה לפסול את הסוכה גם בדיעבד, מאחר והוא סבר כר' אליעזר שהמסכך ברשות הרבים הסוכה פסולה אף בדיעבד. בקרבן העדה (שם) פירש שר' שמעון בן לקיש אמר מי התיר לך לעשות סוכה כאן, אבל הוא לא אסר לו לבנות היכן שבנה, "שמע מינה דבדיעבד יצא". הרב יששכר תמר (עלי תמר, ירושלמי סוכה ג, א) כתב שגמליאל זוגא היה מפקח על הפרשת תרומות ומעשרות בשוק, ע"פ המסופר במספר מקורות בירושלמי (דמאי ב, א; חלה ד, ג; פאה ח, ג) "ומפני זה עשה סוכה בשוק, ועל פי חכמים היה עושה, ורשב"ל אמר לו מי התיר לך".

4 בכיאוור שיטת ר' אליעזר, ראה: הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, או"ח, א, סי' קפא). הרב יוסף שלום אלישיב (לא ע"א) שאל על דברי ר' אליעזר מהמסופר בספר נחמיה. תשובתו היא שגם לפי ר' אליעזר אם הקרקע לא של הנגזל, אין בזה חיסרון, "כי עיקר הסוכה הוא הסכך והדפנות... ולא מצינו זה על קרקע הסוכה, ואלא שלפי ר' אליעזר כיון דבסכך פסול מדאורייתא בגזולה ושאלה גזרו רבנן נמי על הקרקע אטו סכך ודפנות ומשום הכי פסלו ר' אליעזר, אבל הוה פסולו רק מדרבנן, ואם כן אפשר דקרא דנחמיה הוה קורם שחכמים גזרו על זה".

המאירי (בית הבחירה, סוכה כז ע"ב; לא ע"א) כתב: "והמסכך ברשות הרבים, אף על פי שיש כאן צד גזלת הרבים שמקלקל את רשותם, כשרה". לפי המאירי, יש כאן גזלת הרבים, אך בכל זאת הסוכה כשרה.

לפי כל הראשונים הללו סוכה ברשות הרבים כשרה לכתחילה. זו גם משמעות ההוראה "כשרה" בהלכות רבות בדברי הרמב"ם בהלכות סוכה. אך הרב יצחק אור זרוע (הל' סוכה סי' שב; הובא בהגהות אשר"י, ג, טז) כתב שהסוכה כשרה בדיעבד, זאת על פי פירושו לירושלמי (ג, א):

גמליאל דזוגא עבד ליה מטללא בשוקא. אמר ליה ר' שמעון בן לקיש: מאן שרא זה? פירוש מי התיר לך לעשות כן לכתחילה, דעד כאן לא מכשרי רבנן אלא בדיעבד, אבל לכתחילה לא.

כאמור לעיל אפשר להסביר שר' שמעון בן לקיש אמר כך לגמליאל זוגא מפני שסוכתו היא "בגו שוקא" בתוך השוק, וכנראה הפריעה מאוד לרבים, ועל כן היא כשרה בדיעבד. אך האור זרוע פירש באופן רחב יותר, ולפיו חכמים הכשירו בדיעבד כל סוכה שנבנתה ברשות הרבים, אך לא לכתחילה.

הטור, וכן השולחן ערוך, לא כתבו הלכה בנוגע למסכך ברשות הרבים. הרמ"א (שו"ע אורח חיים סי' תרלז, ג)⁵ פסק כדברי האור זרוע:

וכן לא יעשה סוכה לכתחלה בקרקע של חבריו שלא מדעתו, וכן בקרקע שהיא של רבים (הגהות אשרי ואור זרוע), מיהו בדיעבד יצא.

האור זרוע וכן הרמ"א שפסק כמותו, לא נימקו מדוע סוכה ברשות הרבים כשרה רק בדיעבד. כמו כן הם לא כתבו דבר בנוגע לברכה על סוכה כזו שלדעתם היא כשרה רק בדיעבד.

על דברי הרמ"א הללו, העיר המגן אברהם (ס"ק ג):

וצריך עיון שנהגו קצת לעשות סוכה ברשות הרבים, ואם כן סוכה גזולה הוא. ואין לומר דבני העיר מוחלין להם, דהא ברשות הרבים יש לכל העולם חלק בהם. ואם תאמר דכל ישראל מוחלין, מכל מקום הרי יש לעכו"ם חלק בהם.

המגן אברהם הצביע על העובדה שיש הבונים סוכה ברשות הרבים, והם כנראה מתייחסים לסוכה זו ככשרה לחלוטין ואף לא ככשרה בדיעבד. לפיו גם אם נטען שהיהודים מוחלים על השימוש האישי שמונע מהם להשתמש ברשות הרבים במשך

5 ראה גם: שו"ת הרמ"א, סי' כט; גר"א, שו"ע שם ס"ק ז.

ימי החג, ביודעם ובהכירם שהסוכה נבנית לשם מצווה, ומדובר במניעה לימי החג בלבד, בכל זאת הגויים שגם להם יש רשות להשתמש ברשות הרבים לא מוחלים. בהמשך הוא דן בסוגיית גזל עכו"ם, ומסקנתו היא:

ואם כן אסור לעשות סוכה ברשות הרבים שהעכו"ם לא מחלי על כך. ואף בדיעבד כשרה, מ"מ נראה לי דאין לברך עליה. דאע"ג דלית בה משום מצוה הבאה בעבירה כיון דלא קניא כלל... מ"מ אין לברך עליה... ואם כן הוי ברכה לבטלה.⁶

הרב שניאור זלמן מלאדי (שולחן ערוך הרב, אורח חיים ס' תרלז, יא) כתב שאין הכוונה דווקא לגויים הגרים במקום, אלא לגויים שבכל העולם, שהרי יש להם רשות לילך שם. ההנחה בדבריהם היא שמתן הרשות על ידי בית הדין לבנות סוכה ברשות הרבים מבוססת על מחילת בני רשות הרבים היהודים, ולכן במקומות שגם גויים משתמשים ברשות הרבים – מתן הרשות של בית הדין איננו מועיל. ההיתר יועיל במקום בו המשתמשים ברשות הרבים הם יהודים בלבד.

אחרונים רבים חלקו על דברי המגן אברהם הללו, ולפיהם אף שהסוכה כשרה רק בדיעבד, ניתן לברך עליה.⁷ הברכה אינה תלויה בשאלה אם המצווה כשרה רק בדיעבד. גם אם מותר בדיעבד לבנות סוכה ברשות הרבים, יש לברך עליה.

6 מגן אברהם, שולחן ערוך, או"ח סי' תרלז ס"ק ב. דיון בדבריו ראה: הרב שלמה קלוגר, שו"ת האלף לך שלמה, או"ח, סי' שסט; הרב חזקיה מדיני, שדי חמד, מערכת סוכה סי' ב אות ה, ועוד.

7 להלן מספר אחרונים החולקים על המגן אברהם וסוברים שניתן לברך על סוכה הבנויה ברשות הרבים: אליהו רבה, מור וקציעה, בגדי ישע, וכן המאמר מרדכי (שולחן ערוך שם) שכתב שבדודאי יכול לברך אם לא יכול לבנות במקום אחר. מה גם שאין כוונתו לגזול ממש, אלא להשתמש בו בחג ולהחזירו לאחר ימי החג, "ולהחזירה בעינה בלי שום חסרון, ואפילו שואל שלא מדעת אינו, שהרי הרבים ואפילו עכו"ם רואין ואינם מוחין והוי שואל מדעת ממש ופשיטא דיברך". הרב שלמה גאנצפריד (קיצור שולחן ערוך, סי' קלד, ז כתב) שאכן אסור לעשות סוכה ברשות הרבים. ובשעת הדחק שאין לו סוכה אחרת בשום אופן, יושב בה ומברך עליה; הרב חיים עוזר גרודונסקי, שו"ת אחיעזר, ב, יו"ד, סי' מז, ח; משנה ברורה, סי' תרלז, ס"ק י, ובביאור הלכה שם; ערוך השולחן, או"ח סי' תרלז, ה; הרב יעקב חיים סופר (כף החיים, סי' תרלז, ס"ק טז) כתב שמאחר ויש מחלוקת בין האחרונים האם לברך או לא, ספק ברכות להקל ואין לברך, "אבל מי שמברך אין מוחין בידו, כיון דיש לו על מה לסמוך". בנוגע לסוכות שנבנו בד' אמות הסמוכות לבית, כתב (שם ס"ק יז) שיש לברך, כי אין זה נקרא רשות הרבים ובפרט שיש רשות משר העיר לבנות שם. ראה עוד: הרב יואב וינגרטן, שו"ת חלקת יואב, סי' כז; הרב א"מ הורוויץ, חידושים והגהות סוכה לא ע"א; הרב מרדכי דוד כהן, "בניית סוכה ברשות הרבים", סוכה וארבעה מינים – דיני קנין בקיום מצוות, ירושלים תשמ"ט, עמ' 262-278; הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, ו, סו; הרב מנחם זכריה זילבער, "עשיית סוכה ברשות הרבים", עולת החודש (תשל"ט), עמ' סג-עד; הרב משה ראזנער, "מענין סוכה העשויה ברחוב העיר", אור ישראל, ט (תשנ"ח),

כדי להתגבר על אי מחילתם של הגויים הגרים באותו מקום, אפשר לבקש רישיון מהשלטון במקום. אם יש הסכמה של רשויות השלטון לדבר, אין כל משמעות לכך שבני העיר אינם מוחלים. כך כתב הרב יוסף שאול נתנזון (שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, א, סי' קכח):

דרחוב שלפני הבית הם שלו ולא מקרי רשות הרבים, ובפרט היכי שיש להם דעקאמענט [=רישיון] משר העיר שיש להם רשות לעשות עירובין⁸ וסוכות אין לפקפק בזה.

כך כתב גם הרב יעקב עטלינגר (בכורי יעקב סי' תרלז ס"ק ו):

דאם נתן המלך רשות להעמיד דלתות במבוי שלהן, דינא דמלכותא דינא, כי השוקים והרחובות שלהן ויכולים לעשות בהן מה שירצו. ומעתה כיון שהכל תחת רשות המלך, בין הרחובות שבתוך העיר בין אותן שחוץ לעיר, וכיון שהמלכות יש לה רשות למחות ואינה מוחה, מסתמא מוחלת על זה לעשות סוכה ברשות הרבים ואין כאן איסור גזילה כלל.⁹

לדברי הרב עטלינגר אין צורך ברשות מפורשת, אלא מספיק שהמלכות לא תמחה. דבריו על היות המקום של השלטונות מצד "דינא דמלכותא דינא" רומזים לדברי הר"ן (נדריים כח ע"א) שכתב בשם התוס' שרק במלכות גויים נאמר הכלל של שמואל "דינא דמלכותא דינא", מפני שהארץ של המלך ויכול לומר לעם אם לא תעשו מצוותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל לא "לפי שארץ ישראל, כל ישראל שותפין בה". אך נראה שכוונת דברי הר"ן אחרת, לדבריו מלך גוי רשאי לגרש אדם מאדמתו הפרטית בשביל צרכיו האישיים, בעוד שלמלך מישראל אין סמכות להוציא ולגרש אדם מאדמתו הפרטית בארץ ישראל, לטובת הונו האישי, כי

עמ' קט-קיג; הרב פנחס ברקוביץ, "הסוכה ברשות הרבים", שערים המצוינים, ב (תש"ס), עמ' קלד-קלז; הרב שלמה גליקסברג, "סוכה ברשות הרבים", שו"ת ניצני ארץ, סי' ד, ועוד. מפורסמים סיפורים רבים על כך שיהודים בנו סוכות ברחובות רשות הרבים, ונתבעו בערכאות על ידי גויים שהתלוננו על כך, ופסק הדין חייב את היהודים לפרק את הסוכה תוך שבוע ימים.

8 ראה טור וש"ע או"ח, סי' שצא.

9 הרב ישראל מראדין (ביאור הלכה, סי' תרלז סעיף ג) ציין לדברי הביכורי יעקב הללו וכתב עליהם כך: "סוף דבר הנוהגים להקל בזה אין למחות בידן כי רבו המתירין. עוד נ"ל דאם באנו להחמיר שלא לעשות אפילו סמוך לפתח ביתו יצא קלקול גדול". כוונתו לכך שאם לא יבנו ברשות הרבים, יאלצו לבנות מאחורי הבתים במקום שנמצא בית הכסא, ובדרך כלל לא נקי שם, ועל כן: "טוב יותר לעשות סוכה ברשות הרבים ממש מלעשות סוכה במקומות כאלו".

ארץ ישראל שייכת לכל עם ישראל, ואדם שקנה או ירש חלקה בארץ ישראל זו אדמתו שלו, ומלך לא רשאי לקחת את האדמה הזו לצרכיו האישיים.¹⁰ יש להוסיף עוד שמתן רשות מהשלטונות לפעולות הנעשות ברשות הרבים (לבנות בית או כל מבנה אחר, העמדת דוכן, קיום הפגנה, התקהלות, וכד'), ואף פעולה ברשות פרטית (סגירת מרפסת, הוספת מחסן וכד'), איננה נובעת מבעלות משפטית של המדינה על הקרקע. סמכות הרשויות נובעת מכך שעליהם לנהל את המרחב הציבורי, ופעולות אלו נעשות לאחר קבלת אישור מהגופים האחראיים ותיאום איתם כמו: משטרה, מכבי אש, מד"א וכד', ושלא ייווצר מצב שאיש הישר בעיניו יעשה. הדברים נכונים בוודאי בשינויים קבועים הנוגעים לבני רשות הרבים, וגם כשמדובר על שינויים לזמן מוגבל כמו בניית סוכות ברשות הרבים בהנחה שהם נבנים בימים שלפני החג ונמצאים שם עד סיום החג ולאחר מכן מפרקים אותם.¹¹

ג. סוכות ברחובות ירושלים לעולי הרגלים

בתחילת ימי בית שני, עם סיום בניית חומת ירושלים בהנהגתו של נחמיה, מסופר על חגיגה מיוחדת של מועדי תשרי בירושלים על ידי כל העם, ובכללם על בניית סוכות ברשות הרבים (נחמיה ח, טז-יז):

ויצאו העם ויביאו ויעשו להם סכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלוקים וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים. ויעשו כל הקהל השבים מן

10 את דברי הר"ן הללו הסברנו בהרחבה בספרי: "כל האמור בפרשת מלך ודינא דמלכותא דינא", באר יהודה – סנהדרין, עמ' 376-390.

11 לפני סוכות, מוקמים ברחבי הערים דוכנים למכירת ארבעת המינים, סוכות, סכך, קישוטים וכד'. יש עיריות שמקצת שטח ל"שוק ארבעת המינים" ודואגות לניקיון, לתאורה, לסככות, לשיטור ולפקחים עירוניים על מנת לאבטח את המקום ולשמור על הסדר הציבורי וכד', ויש צורך לקבל רישיון להעמיד דוכן ואף לשלם אגרה. יש רשויות שלא עושות כן, והן מאפשרות להעמיד דוכנים במדרכות, סמוך לבתי הכנסת, במרכזי מסחר וכד', ואין צורך בקבלת אישור או רישיון. ההנחה היא שלרשויות יש סמכות לאפשר ולהגביל את השימוש ברשות הרבים לצרכים מזדמנים. למשל: מקובל שלעיתים הרשויות סוגרות רחובות ולא מאפשרות לעבור בשל אירוע שמתקיים שם: מעבר אישי ציבור חשובים, הפגנה, תהלוכה, הופעה וכד'. כאמור כל הפעולות הללו אינן נובעות מבעלות משפטית של הרשויות על הקרקע, אלא בשל העובדה שהרשויות השלטוניות מנהלות את ענייני הציבור והן אלה שדואגות לסדר ולביטחון של כולם. בימי מגפת הקורונה, כשאי אפשר היה להתכנס במבנים סגורים, הורו הרשויות שלא להתפלל בבתי כנסת אלא במרחבים פתוחים. התקיימו תפילות על מדרכות, גינות ציבוריות וכד'. בזמן התפילות הצטמצם המרחב של ההולכים במדרכות ובגינות, אך כאמור הדבר היה באישור הרשויות ועל פי הוראות משרד הבריאות.

השבי סכות וישבו בסכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא ותהי שמחה גדולה מאד.

הסוכות נבנו בשלושה מקומות: [א] בגג ובחצר הפרטית של כל אחד. [ב] בחצרות בית האלוקים. [ג] ברחוב שער המים וברחוב שער אפרים. סוכות 'איש על גגו ובחצרו' הן סוכות אישיות שנועדו לאכילה ושינה של בעליהן. הסוכה במקדש, בחצרות בית אלוקים, היא כנראה לעובדים במקדש. נראה שאף הסוכות שברחוב שער המים וברחוב שער אפרים הן סוכות פרטיות שנבנו ברשות הרבים, אך נראה שסוכות אלו נועדו בעיקרן לעולי הרגלים ולבאים אל ירושלים מחוץ לה. בפרקים שקדמו לתיאור חגי תשרי הללו, מסופר על בנית חומת ירושלים, וסיום הבניה היה בכ"ה באלול (נחמיה ו, טו). רבים נשארו לחוג את חגי תשרי בירושלים. כך כתב רב נטרונאי גאון (שם): "ובחצרות בית האלוקים" - מעשה זה בירושלם היה, שהיו עולין לרגל". נראה שכוונתו להמשך הפסוק "וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים", שהרי עולי הרגלים אינם יכולים לישב ולישון בחצרות בית ה'.

החתם סופר (לא ע"א) הרחיב עוד, והסביר גם את האמור בפסוק: "ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות וישבו בסכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא:

ועל דרך פשוט יותר נראה לי, כי אפילו אם היו עושים סוכה ברחובות קרית ירושלים, לא מצא להם כל ימי בית המקדש ולא נזכר נס אלא "שלא אמר אדם צר לי המקום שאלין בירושלים" (משנה אבות ה, ה). אבל לישב בסוכה שברחובות וגנות לא נזכר. והם היו שלוחי מצוה, והיו העולים לרגל פטורים מן הסוכה (כדלעיל י ע"ב) שהלכו להקביל פני רבן גמליאל, והיו פטורים כדברי רש"י (שם). אך עתה כשעלו מן הגולה רק ארבע רבוא, מצא להם די סוכה ברחובות קריה, ואתי שפיר דלא נעשה כן מימי יהושע בן נון שישבו כל עולי רגלים בסוכות.¹²

החידוש באמור בפסוקים הוא בעובדה שכל הנמצאים בירושלים ישבו בסוכות, ובכללם גם בסוכות שנבנו ברחובות העיר בשביל עולי הרגלים שבאו מכל רחבי הארץ. "כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן" - בימי יהושע לא היה קשר וחיבור גדול כזה בין המקדש והארץ. בימי יהושע עמד המשכן בשילה, והוא לא שימש מקום

12 כך הסביר בהרחבה גם הרב יעקב ישראל קנייבסקי, ברכת פרץ - פרשת אמור, עמ' נא-נב.

מרכזי. "נתחלקה ארץ ישראל והיתה החלוקה חביבה עליהם יותר מדאי, והיו ישראל עוסקים במלאכתן - זה עוסק בשדהו וזה עוסק בכרמו וזה עוסק בביתו" (ילקוט שמעוני, יהושע רמז לה). המשכן עמד בבדידות יחסית והעם נמצאו כל אחד במקומו. הקשר בין העם למשכן היה רופף עד כדי כך שאלקנה אבי שמואל היה צריך לעודד ולשכנע אנשים לעלות לרגל אל המשכן (תנא דבי אליהו רבה, פרשה ט). בתחילת ימי הבית השני הצליח נחמיה לקשר את העם היושב מחוץ לירושלים למקדש, והביטוי לכך היה בסוכות שנבנו סמוך להר הבית ובתוך חומת ירושלים.

לפי החתם סופר, האמור בספר נחמיה מלמד על מעמד מיוחד שאירע באותה שנה עם סיום בניית החומה וחיזוק אחיזתו של עם ישראל בירושלים, אך אין ללמוד מכאן על תקנה המאפשרת בניית סוכות ברשות הרבים.

ד. תקנה מימות עזרא ונחמיה המאפשרת לבנות סוכה בארץ ישראל ברשות הרבים

המלבי"ם (נחמיה ח, יד) הסביר באופן שונה את משמעות בניית הסוכות ברחובות ירושלים ובהקשר לפסיקת הרמ"א:

ונראה לפי מה שפרש הרמ"א באו"ח סימן תרלז שאין לעשות סוכה ברשות הרבים. אם כן, כיוון דקי"ל שירושלים לא נתחלקה לשבטים (יומא יב ע"א; סוטה מה ע"ב; בבא קמא פב ע"ב), לא נמצא שם רשות היחיד, כמו דאין משכירים בתים בירושלים מפני שאינו שלהם (תוספתא מעשר שני א, יב; בבא קמא שם), אם כן לא יכלו לעשות שם סוכה.

ובאשר בימי עזרא קנו שנית את ארץ ישראל בחזקה וקדושה, התנו הבית דין שיעשו סוכות בירושלים ובשאר רשות הרבים, וכמו שכתוב בתוספתא (בבא קמא ו, כח) שתנאי בית דין שיהיו מסככים ברשות הרבים. ורצה לומר שזה התנו בית דין של עזרא באותו זמן, שאם לא כן לא יכלו לעשות סוכות בירושלים. ומבואר בפירוש שעשאוים "בחצרות בית האלוקים וברחוב שער המים" שהוא רשות הרבים ממש, והתוספתא מדברת בארץ ישראל ששם היה תנאי בית דין של עזרא בעת שקדשו את הארץ. אבל בחוץ לארץ לא הותנה, בפרט במקום עכו"ם, וכמו שחקר בזה במגן אברהם שם.

והנה גם יהושע היה יכול לתקן תקנה זו בעת שקדש את הארץ בפעם הראשון, שאז היה ביד בית דין להנחיל את הארץ על מנת כן שמקום הסוכה תהיה רשות היחיד תמיד. ויהושע לא עשה כן. ומימיו עד ימי עזרא "לא עשו

כן בני ישראל", היינו לא ישבו בסוכה הנעשית ברשות הרבים. וכן בימי דוד ושלמה לא נעשו סוכות בירושלים מטעם הנ"ל, מפני שלא נתחלקה לשבטים. ומה שכתוב "ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם" (נחמיה ח, טו), שיודיעו שגם ביתר ערים יוכלו לעשות סוכות ברשות הרבים.¹³

לדברי המלבי"ם החידוש בימי עזרא היה שבית דין התירו לבנות סוכות פרטיות ברשות הרבים. דבר זה מתאפשר אך ורק בארץ ישראל, מאחר שהיא שייכת לעם ישראל.

החתם סופר (שולחן ערוך, או"ח, סי' תרלז, ג), ציין לדברי הירושלמי (בבא קמא ו, ח) והסיק משם:

משמע דבארץ ישראל על כל פנים, מותרים לעשות סוכה ברשות הרבים. וצריך עיון בירושלמי פרק לולב הגזול הלכה א.

בירושלמי (ג, א) שהזכיר החתם סופר מסופר על גמליאל זוגא שבנה סוכה ברשות הרבים בארץ ישראל, וריש לקיש שאלו: 'מי התיר לך'. אמנם ר' אליעזר וכן החכמים שחלקו על ר' אליעזר גרו בארץ ישראל, אך נראה שמחלוקתם איננה דווקא בארץ ישראל אלא בכל מקום בעולם. החתם סופר בחידושו (לא ע"א) הרחיב בסוגיה זו ולפיו כל המקורות עוסקים בבניית סוכות ברשות הרבים בארץ ישראל. הוא יישב את הסתירה, ולדבריו התוספתא שצוינה בירושלמי (בבא קמא ו, ח) נאמרה "בארץ ישראל, ולא הפקירו ישראל רשות הרבים שלהם שיוכלו גויים למנוע קיום מצוותיהם, להניח נר חנוכה, או לעשות סוכה, או להעמיד תנורי פסחים על פתחי בתיהם". הוא הסביר עוד את הנלמד מהפסוקים בנחמיה:

שכשישראל יושבים על אדמתם לא הפקירו רשות הרבים שלהם לבני נכר להפקיעם מפרסום מצות ה'. ומ"מ נראה לי שיש לומר בזה מאי דכתיב שם "כי לא נעשה מימות יהושע בן נון"..." דבארץ ישראל אין לנכרים להפקיענו

13 המלבי"ם חזר על הסבר זה בקצרה בהמשך הפרק (שם פס' יח). הרב משה צבי נריה (מועדי הראי"ה, עמ' צז) כתב שהראי"ה קוק היה נוהג לחזור על הסבר זה. הסברים דומים כתבו גם: הרב יוסף דוד זינצהיים (סוכה שם); החזון איש (בבא קמא, סי' טז ס"ק יט). ראה עוד: הרב יעקב פילבר, "סוכות בימי עזרא", חגים וזמנים, עמ' פ-פג. הרב שלמה גורן (תורת השבת והמועד, עמ' 228-229) כתב הסבר ששמע מהראי"ה קוק. לפיו ההדגשה בפסוקים היא על ההכנות הרבות לקראת קיום המצווה ברוב עם. רעיון זה מתאים לדברי הכוזרי (מאמר ג, סג). שכוונת המקרא להפליג בשבח היום ההוא, שהמוני העם בשומעם את הדברים הזדרזו לעשות את הסוכות - אם כי היחידים קיימו כל הזמן את מצוות הסוכות.

ממצוותינו, אך יש לחוש לישראל גופייהו, יש ויש שאין לבכם שלם כל כך ואינם מוחלים חלקם ברשות הרבים להיות נדחק בצאתו ובואו מפני קיום מצותו של ישראל חברו, וישראל שיש לו חלק בארץ בודאי שמעכב. והנה אפילו בימות יהושע בן נון יש לחוש להנ"ל שהרי עבר ביה צרה עם שבט דן [פסל מיכה], ופנחס אמר להם [לשבטי עבר הירדן] עוון פעור עדין לא הוטהרנו [יהושע כב, יז], על כן לא יכלו לעשות סוכה ברחוב ולא מצא להם די לעשות סוכות. מה שאין כן בימי עזרא ששבו בכל לבב והתודו כולם כמבואר בפסוקים, עד שבראש השנה אמר להם: "אל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם" (נחמיה ח, י), אז בסוכות שאחריו עשו כסוכות הזה.¹⁴

מדברי המלבי"ם והחתם סופר יש ללמוד שכוונת התוספתא "עושין סוכות בפתחי חנויותיהם בחג מפני שהוא רשות" היא מתן רשות עקרונית של חכמים מימי עזרא ונחמיה לבנות סוכה בארץ ישראל ברשות הרבים סמוך לפתחי הבתים, אף שאין זה עיקר המצווה. אין צורך במתן רישיון אישי לכל אדם לבנות סוכה כמו בתחומים אחרים (העמדת דוכן וכד'). זו רשות עקרונית וגורפת לימי חג הסוכות לקיים את מצוות החג, ובלבד שאין זה מפריע בצורה משמעותית לבני רשות הרבים. דוגמה: אם הסוכה בנויה על מדרכה ומצמצמת את המרחב הרגיל, אך עדיין בני רשות הרבים יכולים ללכת בביטחון, לזה כיוונו בית הדין שנתנו רשות לבנות סוכה ברשות הרבים. אך אם הסוכה הבנויה על המדרכה גורמת לכך שבני רשות הרבים יצטרכו ללכת על הכביש ויסתכנו בכך, לזה אין רשות מבית הדין. כל זה ייתכן רק בארץ ישראל כשעם ישראל יושבים ומושלים על אדמתם. על אף העובדה שבימי עזרא ונחמיה לא היה השלטון על הארץ לגמרי ביד ישראל, בכל זאת בירושלים גרו אך ורק יהודים, שהיו שלמים בעבודת ה' לאחר שעשו תשובה והיו ריבוניים בירושלים. משמעות הדבר היא שגם אם גרים גויים בארץ ישראל, והם אינם מוחלים על כך שיהודים בונים סוכות ברשות הרבים, אין למחאתם משמעות, מאחר שבזמן בית שני התירו באופן גורף לבנות סוכות ברשות הרבים שבירושלים ובכל מקום בארץ ישראל.¹⁵

14 הרב אפרים פישל וינברגר ("סוכה ברשות הרבים בארץ ישראל", יד אפרים, עמ' קסא-קסג) הוסיף על דברי החת"ס הללו מקורות מהגאונים ומהראשונים, בהם נזכר שכל ישראל שותפים בארץ ישראל מבחינה משפטית, "ולכן בודאי שמתיר לכתחילה לעשות סוכה ברשות הרבים ליד פתח ביתו מטעם שותף באדמת ארץ ישראל". בדבריו שם כתב שיתכן ואף יש מצווה לבנות סוכה ברשות הרבים, אך נראה שאין זה כך, ואמנם זו מצווה לבנות סוכה אך רשות בלבד להעמידה ברשות הרבים.

15 הרב שאול יוסף נתנוזן (שו"ת שואל ומשיב, מהדורה א, א, סי' קכד) פירש על פי זה את הגמ' בערכין לב ע"ב "אפשר בא דוד ולא עשה סוכה": "כי לא עשו מימי יהושע בן נון קאי על שעשו

החתם סופר כתב שגם יהודים שאין לבכם שלם יכולים למחות ולא לוותר על חלקם ברשות הרבים. אך ניתן לומר שהתקנה מימות עזרא גורפת, והיא נועדה לזמן ומקום שעם ישראל ריבון על ארצו ועריו, ממילא אין משמעות למחאה של אדם פרטי, אף יהודי, שאינו מוכן לוותר על חלקו. זו תקנה לכלל הציבור, שבמקום שאין ברירה יהיה ניתן לבנות סוכה ברשות הרבים אם אין היא מפריעה בצורה בולטת לבני רשות הרבים, וכשם שתיקנו תקנות רבות אחרות לטובת הכלל ברשות הרבים. לפני התקנה נצרכת הסכמה, אך לאחר התקנה היחיד לא יכול לעכב.

ייתכן שהאזכור של יהושע בן נון בהקשר זה רומז לתקנות שתיקנו חכמים, ובהן גם תקנות לטובת בני רשות הרבים, בנימוק: "שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ".¹⁶ אלא שבימות יהושע בן נון עצמו לא היה ניתן להחיל את התקנה הזו מהסיבות שציין החתם סופר, ורק מימות עזרא, כאשר קיבלו עליהם עול תורה ומצוות וגילו אחדות גדולה ביניהם, תיקנו שניתן יהיה לבנות סוכה ברשות הרבים בארץ ישראל ושיחיד איננו יכול למחות. אמנם ייתכן אף להסביר את ההיפך הגמור: כשם שבימות יהושע חזר עם ישראל להיות ריבון בארצו, וחידשו שמיטין ויובלות ובתי ערי חומה, כך גם היה בימי עזרא. הצורך לחדש זאת, נבע מההפסקה של שבעים שנות גלות בארץ. הפסוקים בנחמיה מתייחסים לפרק הזמן שלאחר בניית החומה, לאחר שבמשך שנים רבות היו חומות ירושלים פרוצות והדבר גרם לפחד ומורך אצל היהודים יושבי ירושלים. כעת, עם סיום בניית החומה והפיכת ירושלים למקום בו יושבים רק יהודים, מבלי שניתן לגויים להיכנס לשם (נחמיה ז, א-ג; יג, ט), הביטוי לאחיזה ולהשתרשות בירושלים הוא על ידי בניית סוכות ברחובות ירושלים.

כאמור, ר' אליעזר חלק על חכמים וסבר שהמסכך ברשות הרבים אינו יוצא ידי חובה. גם ר' אליעזר חי בארץ ישראל, ואם כן יש לשאול מדוע לא קיבל את מתן הרשות הגורפת לבנות סוכה ברשות הרבים בארץ ישראל? נראה לומר שר' אליעזר מסכים לעיקרון שיש רשות כללית לבנות סוכה ברשות הרבים בארץ ישראל, ואף על

סוכות ברחובות ובשווקים. וזה לא יכלו לעשות מימי יהושע בן נון, שהרי היבוא היה דר בירושלים, ואם כן היו לנכרים חלק בירושלים ברה"ר ואם כן לא הי' אפשר לעשות סוכות ברחובות. ומעתה זה שאמרו 'אפשר בא דוד', שהרי בימי דוד לכד את מצודת ציון וגרש את היבואי ונעשה ירושלים עיר הקודש, ואם כן שוב היו יכולין לעשות סוכות ברחובות. ושפיר פריך אפשר בא דוד ולא עשו סוכות עד שבא עזרא, ועל זה משני דקאי על קדושת הארץ".

16 מספר תקנות נומקו בנימוק זה. בתוספתא: בבא קמא י, כז; בבא מציעא ב, כח; יא, ח ולב. וכן: בבא קמא פא ע"ב-פב ע"א, קיד ע"ב; בבא בתרא כז ע"ב. כן נזכרו גם בירושלמי: כתובות יג, ז; נזיר ז, א, ועוד.

פי כן סבר שיש צורך גם במתן רשות ספציפית על מנת שלא יהיה גזל הרבים ושלא ייווצר מצב כמו אצל גמליאל זוגא או מקרי ביניים אחרים, שמיקום הסוכה ברשות הרבים בכל זאת פוגע ברבים בצורה משמעותית. לפיו, גם בארץ ישראל, בה חידשו עזרא ונחמיה שניתן לבנות סוכות פרטיות ברשות הרבים, יש צורך ברישיון מקומי לכל סוכה וסוכה. ואף שהסוכות ברשות הרבים בארץ ישראל ייחודיות ומבטאות שייכות ובעלות של עם ישראל על הארץ, גם בארץ ישראל יש צורך בשמירת הסדר, ויש להיזהר שלא לפגוע בהולכים ברשות הרבים.

הרב שלמה זלמן אויערבך כתב שאכן כששלטו התורכים והבריטים בארץ היו מבקשים מהם רשות, וגם כיום יש ליטול רשות לדבר מרשויות העיר ירושלים.¹⁷ על פי דברינו, כיום כשעם ישראל ריבון בארצו, אין צורך לבקש רשות לבנות סוכות ברחוב, מאחר ויש תקנה מימי בית שני המאפשרת לבנות סוכה ברשות הרבים בארץ ישראל, ורק כאשר הסוכה מוקמת במקום שמאפשר לבני רשות הרבים להתנהל באופן סביר וללא סיכון, ואין צורך לבקש זאת מחדש בכל שנה.

17 הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה, מועדים (תשרי-אדר) עמ' קט. הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, סוכה לא ע"א) נשאל האם בחו"ל מותר לבנות סוכה במרפסת, במקום בו השלטונות אוסרים בטענה שבניית הסוכות במרפסות מכערות את פני העיר. הוא שאל את חמיו, הרב יוסף שלום אלישיב שהשיב, שבמצב כזה יש להישמע לשלטונות ואסור לבנות סוכות במרפסות.